

YUNUS EMRE İLE HACI BEKTAŞ

I. MÈLİKOFF

İlkin şunu söylemeliyim : İlmî hayatımın büyük bir kısmı XIII., XIV. yüzyıllar Anadolu Türk edebiyatı incelemesine adanmış olmakla birlikte, özellikle Yunus Emre uzmanı değilim. Önceleri kendimi destan edebiyatına vermiş olduğum için, Dânişmendnâme, Battalnâme, Saltuknâme gibi eserleri, daha başkalarını ve özellikle, gelecekteki araştırmalarımın seyrini değiştirecek bir eseri : Horasan Taberdârı Ebu Muslim'in Destanını incelemek için uzun yıllar harcamıştım. Bu son eser bana öyle te'sir etmişti ki, ona adadığım kitabı yazarken duyduğum heyecanı, sadece ilmî değil, ama aynı zamanda manevî heyecanı yeniden bulmayı denemiştim. Bu arzu, beni, Ebu Muslim'in destanının, en eski Anadolu Türk örneğinin çıkmış olduğu sanılan yazarın metnine : 1362'de Şadi Meddah veya Hacı Şadi tarafından, Candaroğlu ailesinden Kastamonu emiri Kötürüm Beyazıt için yazılan *Dasitan-i Maktel-i Hüseyin* ile ilgilenmeye yöneltmiştir. Bu metni daha iyi incelemek için, Ebu Muslim'in Destanı'nın, *Dasitan-i Maktel-i Hüseyin*'in, *Battalnâme*'nin, *Saltuknâme*'nin ve daha başkalarının boy attığı aynı kültür ve anlayış ortamının edebiyat türünde, genellikle Bektaşî-Alevî Şi'ir diye adlandırılan halk tasavvuf şiiri alanında bilgilerimi derinleştirmek istemiştim.

Anadolu Türkleri'nin ilk edebiyat ürünlerini incelemek için eserine durmadan başvurmak zorunda kalınan rahmetli Fuat Köprülü'nün dosdoğru gösterdiği gibi, ilk Anadolu Türk Edebiyatı, destan edebiyatı ve tasavvuf edebiyatı olarak ikiye ayrılabilir; adlarını saymış olduğum kahramanlık hikâyelerinin de kuvvetlendirdiği gibi bu iki akım sıkıca birbirine bağlanmıştır.

Bu araştırmama verdiğim «Yunus Emre ile Hacı Bektaş» adı son yaptığım araştırmalara dayanmaktadır.

Ama konuşmamın metnini kaleme almak istediğimde, öyle sıkıntılar duyduğum ki, nerdeyse kalemi bırakacaktım. Sebebi de şudur : Bektaşî-Alevî denen tüm halk tasavvuf edebiyatı, meselâ Kaygusuz Abdal, Şah Hatâyi, Pir Sultan Ab-

dal, aşık Virâni, Kul Himmət ve sairenin üzerinde görülen Yunus Emre'nin te-reddütsüz etkisine karşı, Yunus Emre'de bu edebiyatın başlıca beliren unsurları-nı, yâni terimin tam anlamıyla bâtinî manevî biçimlerini bulmak elde değildir.

Gene de bir olay apaçık ortada : *Vilâyetnâme*, Yunus Emre'nin ve kendi eserlerinin manevî mürşidi olan Baba Tapduk Emre'nin hayatının incelenmesi için hemen hemen tek bilgi kaynağıdır.

Bu gerçekten hareket ederek, benimsediğim konu üzerinde kendimi topar-ladım ve bana öyle geldi ki, Yunus Emre ile Hacı Bektaş arasındaki münasebet-lerde şüpheye yer yoksa da, buna karşılık ortaya konması gereken bir nokta var: Hacı Bektaş çevresinde dönüp duran düşünce ve onun hâkim olduğu Bektaşî-Alevî edebiyatındaki yeri. Mesele başka bir yönden ele alınırsa : Hacı Bektaş an'anesine dayanarak bulmaya çalışacağım Yunus Emre değil, ama Yunus Em-re'nin eserine dayanarak, Hacı Bektaş ile içinde bulunduğu manevî ortamı daha iyi anlamayı denemektir. Böylece Yunus Emre, Hacı Bektaş'ın sırrını çözmek için bir kaynak durumuna geliyor.

Yunus Emre ile Hacı Bektaş'ı bir araya getiren nedir? Muhtemel ki XV. yüzyılda adı bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınmış eski gelenekler der-lemesi olan Hacı Bektaş'ın *Vilâyetnâme*'si Yunus'un hayatına ait başlıca bilgi kay-nağımızdır. Yunus'un yaşadığı çağ, XIII. yüzyılın ikinci yarısını anan tek kay-nak *Vilâyet-nâmedir*. Yunus Hacı Bektaş'ın çağdaşıdır; Sivrihisar'ın kuzeyindeki doğum ve ölüm yeri Sarıköy'dür. Sosyal durumunun da köylü olduğunu bilmek-teyiz. *Vilâyetnâme*, mürşidi Tapduk Emre'yi anan Yunus Emre'nin eserleriyle bir-likte sayılı kaynaklardan biridir. *Vilâyetnâme*'ye göre, Tapduk Emre dinî teşeb-büslerini Sakarya bölgesinde yürüten ve Hacı Bektaş'la alâkası olan ünlü bir manevî mürşittir.

Hacı Bektaş hakkındaki malûmatımıza gelince : Başlıca bilgi kaynaklarımız Eflâki'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'deki ifâdesi ile desteklenen *Vilâyetnâme*, *Makalât* ya da Hacı Bektaş'ın Arapçadan çevrilmiş «dedikleri» kitabı ile XV. yüzyıl ta-rihçisi Aşıkpaşazâde'dir.

Kesin olarak biliyoruz ki Hacı Bektaş, XIII. yüzyılda Horasan'dan gelmiş bir din mürşidiydi, Kırşehir bölgesinde Soluca Kara Öyük'e, şimdiki Hacı Bek-taş'a yerleşmişti; gelenek bakımından Ahmed-i Yesevî'ye bağlanmakla birlikte, peygamber'in şeriatını harfi harfine izlemeyi gerekli bulmayan beş vakit namaz gereklerini yerine getirmeyen (bu hûsus Eflâki'nin ifadesiyle kuvvet kazanır), kai-delere tamamen bağlı kalmayan bir İslâmlık anlayışı vardı. Hepsini an'ane bakımın-dan aşağı yukarı Ahmed-i Yesevî'ye bağlanmış ve kaidelere aldırış etmeyen bir İslâmlık anlayışını sürdüren, çağın öteki manevî mürşitleriyle ilgi kurmuştu. Bu-rada Resûlullah diye bilinen Baba İshak'ı özellikle anmalıyız; İbn-i Bibi'den öğ-reniyoruz ki Baba İshak Türkmenler'in içtimaî-dinî bir hareketini yönetmiş-tir. Tarihte Babaîler'in İsyanı diye bilinen, Selçuklu Sultanı II. Keyhüsrev tara-

findan 637/1239 da bastırılan bu isyandır. *Vilâyetnâme*'ye göre, Resûl Baba Hacı Bektaş'ın *halifesi*, müşşididir; fakat Eflâki'ye göre Baba Resûl'ün *halifesi* Hacı Bektaş'tır. Bu da kronoloji bakımından daha doğru olsa gerektir. Her neyse, Baba İşhak ile Hacı Bektaş arasında şüphesiz bir münasebet olmuştur. Bu XV. yūzyıl tarihçisi Aşıkpaşazade tarafından da tasdik edilmektedir.

XV. yūzyıl sonu destân ananeleri derlemesi *Saltūknâme* tarafından kuvvetlendirilen gene aynı *Vilâyetnâme*'ye göre, Hacı Bektaş'ın Yunus'un müşşidi Taptuk Emre ile münasebeti vardı, ama Yunus Emre'ye bakarsanız Taptuk Emre Sarı Saltuk gibi, Batâk Baba'nın müşşididir:

«Yunus'a Taptuk'dan oldu hem Barak'dan Saltuk'a,
Bu nasib çūn cuř kıldı ben nice pinhân olam.»

Vilâyetnâme'ye göre, bütūn bu manevî müşşitler Hacı Bektaş'ın müşşididir. Hacı Bektaş'ın Barak Baba, Sarı Saltuk ve Taptuk Baba ile münasebetleri Saltuknâme tarafından doğrulanmıştır.

Bütūn bu kişiler, gene bir başka Baba, yazarı Aşık Pařa'nın kendi oęlu olan ve ailenin yarı-biyografik yarı-velilik tarihi olan ve Sayın Bay Mehmed Őnder'in bulduğu *Menakib-al-Kudsiyye* metnince bilinen, Aşık Pařa ailesinden Baba İlyas da tarih bakımından Babaİler hareketine bağlanmıştır. Bu ailenin bir başka üyesi-ne göre, tarihçi Aşıkpaşazade, Horasan'dan gelmiş olan Hacı Bektaş ile kardeşi Menteř, Baba İlyas'a bağlanmışlardır. Bundan çıkan netice şudur: Bütūn bu Babalar ve daha başkaları, özellikle, Yunus Emre'nin eserinde anılan Baba İlyas'ın müridi Geyik Baba aynı toplumsal ve manevî ortamdan, Babaİler'in ortamındandı. Yunus Emre de iřte bu ortamdandı.

Bütūn bu çeşitli babaların din dūřünceleri ũstüne şimdi bildiklerimizi gözden geçirelim. Hem Eflâki'nin şahitliğinden, hem de Saltuknâme tarafından tevsik edilen *Vilâyetnâme*'den biliyoruz ki, Babaların katı kaideleri reddeden dinin şartlarını harfi harfine izlemeyi gerekli bulmayan bir İşlâmlık anlayışları vardı. Toplantılarına kadınları buyur ederlerdi. şarap içmek yasaklanmamıştı ve törenlerinde helva pişirmesi ile bir din yemeği bulunurdu. Helva pişirmesi Ahiler'in loncalarında da vardı.

Vilâyetnâmedeki, yâni XIV. yūzyıldaki Bektaři ayinlerini incelersek, din yemeği, sema'i ve çırağı buluruz. Tarikat'ın daha sonraki bütūn tatbikatları, büyük bir kısmı şehir merkezlerine bağlanmış Bektařiler'in Düzeni'ne bir teşkilâtlanma ve özel bir tören sağlayan Balım Sultan tarafından daha geç kurumlaştırılmıştır. Halbuki köylerdeki tatbikat tâ řah Hatâyi'ye kadar uzanan bir tören izlerdi. Bu sonuncu konuya daha sonra döneceğim.

Adını bir tasarruf tarikatına veren Hacı Bektaş, halk arasında bir efsane kişisi olarak iyice belirlemektedir.

Yunus Emre'nin Taptuk Emre, Barak Baba, Sarı Saltuk, Geyikli Baba'yı

anmasını, Hacı Bektaş'ın adını bir kez bile anmamasını göz önünde tutarsak, şu neticeyi çıkartabiliriz: Hacı Bektaş hayattayken o kadar önemli bir kişi değildi; bu çağın bütün kaynaklarınca da bu böyledir. Meselâ tasavvuf şairi Âşık Paşa'nın ondan hiç bahsetmediğini, sadece Eflâki'nin ona ikinci sırada bir yer verdiğini görürüz. Ama Hacı Bektaş gene de, Osmanlı Türkiyesinde en önemli bir halk tarikatına adını vermiştir. XVI. yüzyıldan önce bu tasavvuf tarikatı üstüne bütün bildiklerimiz, bu tarikatın halkça tutulması, törenlerinde Türk dilini kullanmış olması ve şeriat'e uymamasıdır.

Bütün bu anıla gelen şeylerden hiç biri, eserlerinde halk dilini kullanma ve şeriat'a uymama gibi özelliklerin bulunduğu Yunus Emre ile uyumsuzluk halinde değildir.

Meselâ :

«Ben namaz oruç için süci içdüm esridüm
Tesbih seccâdeyiçün dinlerem şeşte kopuz.»

«Bana namaz kılmaz diyen ben kıluram namazımı
Kılarısam kılmazısam ol Hak bilür niyâzımı.»

«Hak'tan artuk kimse bilmez kâfir müsülman kimdürür
Ben kıluram namazımı Hak geçirdise nâzımı.»

«Cennet Cennet dedikleri
İsteyene ver anları

Bir kaç köşkle bir kaç huri
Bana seni gerek seni.»

«Bana uçmak ne gerekmez
İşbu benim zâriligim

Her giz gönlüm ana bakmaz
Değildürür bir bağ için

Suffilere ver sen anı
Ben nice terk edem seni

Bana seni gerek seni
Şol bir âlâ çardak için.»

Şimdi Hacı Bektaş'a dönelim, rahmetli Fuat Köprülü ile Birge'nin pek haklı olarak tahmin ettikleri gibi, o da Türkmen Babalarındandı; Türkmen Babaları daha epeyce iptidai bir İslâmlık örtüsü altında köylerdeki Türk halkının erişebileceği bir görüşü tavsiye ediyorlardı; bu görüş de belki, Eski Türkler'in dinî tatbikatları, adı Hacı Bektaş'a bağlı an'anedeye beliren, Orta Asya'nın büyük Türk tasavvufu Ahmed Yesevî tarafından etkilenmiş bir tasavvuf sistemiyle birleşmiştir.

Başka bir deyişle, bütün bunlarda Bektaşî-Alevî edebiyatının özellikleri olan aşırı unsurların hiçbirini bulamıyoruz: *tevellâ* ile *teberrâ* görüşüyle tamamlanan Ali'ye aşırı bağlılığın, Şah Hatâyî çağındanberi bu edebiyatta açıkça gözüken görüşlerin, *tecelli* ile *tenasuh*'un hiçbir izini bulamıyoruz.

Bektaşî edebiyatının kitaplarından, özellikle en çok tanınanını, Sadeddin Nüzhet Ergun'un *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*'ni şöyle bir karıştırırsak Şah Ha-

tâyî'nin belirmesinden önce, bu aşırı yönelmelerin hemen hiçbirini bulamayız. Bu kitapta, Şah Hatâyî'den önceki Bektaşî denen şairlerin arasında Yunus Emre'yi, Said Emre'yi, Abdal Musa'yı, Kaygusuz Abdal'ı, Nesimi, Temennâyî'yi buluruz. Bu değişik şairlerin mısraları, özellikle Kaygusuz Abdal, az çok hepsinin etkilen- dikleri Yunus Emre'nin ilhamından farklı hiçbir ilham ortaya komaz. Anılan şiir- lerin hiçbirinde aşırı yönelmeler bulunmaz; ancak, birinde, XIV. yüzyıl şairi ve Kaygusuz Abdal ve müşîdi Abdal Musa'nın olduğu söylenen bir *nefes*'te vardır; bu yüzden de bu şiirin gerçekliği bakımından kuşkuya kapılmakta haklıyız. İşte o şiirden bir dördlük :

«Güvercin donuyla Urûma uçan
İmamlar evinin kapısını açan
Cümle evliyalar üstünden geçen
Var mıdır hiç bir er Ali'den gayri?»

Hacı Bektaş Veli'ye, bir bahis var bu mısralarda; ananeye göre Hacı Bek- taş Veli, Horasan'dan güvercine dönüşerek Rûm ülkesine gelmişti; bu anane *Vi- lâyetnâme*'de tevsik edilmiştir ve Abdal Musa tarafından anılmasında da hiç bir aykırılık yoktur. Ama dördlüğün son iki mısra'ına göre ve *nefes*'in devamından açıkça anlaşılıyor ki, Ali ile Hacı Bektaş bir tek ve aynı olaydan başka birşey değildir. Bu düşüncelerin Şah Hatâyî eserinden önce gözükmeye başladığına bakarsak, bu nefes'in Abdul Musa'ya bağlanmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu düşün- celer Abdal Musa'dan daha önce var olsaydı, bunları müridi Kaygusuz Abdal'da bulamadığımızı şaşardık, halbuki Kaygusuz Abdal'ın eserinde, böylesine aşırı yönelmelerin hiç bir izi bulunmaz. Tarihçi Âşıkpaşazâde'ye göre Abdal Musa, Hatun Ana'nın mürididir; Hatun Ana da *Vilâyetnâme'nin Kadıncık*'ından başka biri değildir; ananeye göre, Kadıncık, Veli'nin abdest suyunu içtikten sonra ço- cuk doğurmuştur; doğan başkası olmadığına göre, Abdal Musa'yı Kadıncık'a bağlayan bu efsâne, Abdal Musa'yı Hacı Bektaş'a bağlamak için kendi başına yeterlidir. Bu anane, Yunus'un en eski edebî müritlerinden biri olan Abdal Mu- sa'nın halifesi Kaygusuz Abdal tarafından da doğrulanmıştır. XIV. yüzyılın ikin- ci yarısında yaşayan Kaygusuz Abdal, Kahire Bektaşî tekkesinin kurucusu olmuş- tur. Eserleri, Türkiye'deki el yazmalarında pek çok bulunur; eski çağdan ve ka- taloglarda bulunmayan bir Kaygusuz Abdal elyazmasını da Viyana'da buldum. Kaygusuz Abdal anane bakımından Hacı Bektaş'a öylesine sıkıca bağlanmıştır ki onun, şiirlerinin Hacı Bektaş'ın şiirleri olduğuna kadar işi vardırılar. Hacı Bektaş'a yaptığım ziyaretlerden birinde, Kaygusuz Abdal'ın bir flâma üzerine ya- zılmış mısralarını Hacı Bektaş'ın mısraları olarak belirtilmiş görünce şaşır- dım. O mısraları ve Kaygusuz Abdal'ın başka mısralarını o gündün beri hep

Tarikat'a adını veren Kutsal Kişi'ye bağladıklarını gördüm; özellikle ona adanmış iki broşürde onları buldum.

Hacı Bektaş'a bağlanan mısralar işte:

«Dervişlik hırkada tecda değildir Hararet narda sacda değildir
Her ne ararsan kendinde ara Kudus'ta Mekke'de Hac'ta değildir.»

Yunus Emre'nin düşüncelerini şaşılın bir biçimde andıran bu dörtlükte, Kaygusuz Abdal'ın mısraları kolayca tanınır :

«Dervişlik hırkada tacda değildir Isılık oddadır sacda değildir
Hakkı istersen âdemde iste Irak'ta Mekke'de Hac'ta değildir.»

İşte gene Hacı Bektaş'a bağlanmış bulduğum bir dörtlük:

«Sakın bir kimsenin gönlünü yıkma Gerçek erenlerin sözünden çıkma
Eğer insan isen ölmezsin korkma Âşığı kurt yemez uçta değildir.»

Orada Kaygusuz Abdal'ın şu mısraları kolayca bulunur :

«Döğüp bir kardeşin hatırın yıkma Eğilüp kıldığın secde değildir
Aşkile ölegör Kaygusuz Abdal Aşkile ölmezsen güçte değildir.»

Şimdiye kadar özellikle Hacı Bektaş ile ilgisi bakımından sözünü ettiğim Kaygusuz Abdal'ı bırakmadan önce, bir sürü örnek arasından birini, üzerinde Yunus Emre'nin etkisi görülen şu mısraları anmak isterim :

İşte Kaygusuz Abdal'ın çok tanılan mısraları :

«Kıldan köprü yaratmışsın gelsin kulum geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım, yiğit isen geç a Tanrı.»

Hemen hemen aynı mısra'ı Yunus Emre'de de buluruz :

«Kıl gibi köprü gerersin geç deyü
Gel seni sen tuzağından seç deyü.»

Yunus Emre'nin Bektaşî-Alevî edebiyatı üzerindeki tesiri meselesine temas etmem, özellikle Hacı Bektaş ile Yunus'un bir takım edebiyat müritleri arasında bir bağ kurmak içindi. Yüz yıllardır tükenmez bir kaynak olan, Fuat Köprülü'nün Yunus okulunun bir dalı saydığı, bu okulun en güçlü izini taşıyan Bektaşî ede-

biyatı üzerinde Yunus'un etkisi sorununu izlemeden önce, *Âşık*'ın ve daha eski olarak da, halk tasavvuf şairi *Emre*'nin Türk Edebiyatı'nda oynadığı rolü anmak isterim. Gerçekten de şu isbat edilmiştir ki tasavvuf şairini belirten Türkçe terim *Emre*, din-dışı ilhamla *koçaklamalar*, *destanlar* söyleyen *ozan*'ın karşısıydı. Bu *Emre* teriminin yerini XV. yüzyıl başından beri, şüphesiz tekkelerin tasavvuf şiiiri etkisi yüzünden, Tanrıya hayran, tasavvuf sevgilisini belirten *âşık* terimi almıştır. Bu *Emre*'ler arasında yer alan Yunus, şüphesiz en önemlisiydi; Emreler göçebelerle yarı-göçebeler arasında medeniyet ve kültür yayıcıları rolünü oynarlardı. Türk halkına, kendine yabancı olan bir felsefeyi, anlayışına ve uygun biçimler ve şekillerle, anlayabileceği bir dil kullanarak öğretmeye çalışırlardı. Manevî mürşitlerin düşüncelerinin yayılmasına yarayan bu halk tasavvuf edebiyatının ehemmiyeti açıktır. Bu halk kültürü eserine tesirde bulunan Yunus Emre'ye yüzyıllar boyunca özenilmiştir. Bu din yayma edebiyatı, özellikle Bektaşiler'de önemliydi; dinin dış biçimlerini tanımayan Bektaşiler, âşıklarına manevî mürşit özelliği verirlerdi, çünkü müritlerinin gönüllerini ve ruhlarını şiir ve musikiyle kazanırlardı.

En büyük Bektaşî-Alevî şairleri, Pir Sultan Abdal, Âşık Mahî, Kul Himmet, ve saire, üzerinde Yunus'un etkisi kendini duyurur. Bütün bu edebiyatta akaid karşı aynı tiksintiyi, acı alaya yönelimi, şeriata uymamayı, iyi'nin ve kötü'nün, imanın ve inançsızlığın aşkınlığına ve sonunda coşkunculuk haline, yani vecd haline, ve sevilen varlıkla birleşme'ye erme isteğini buluruz. Demek, bütün bu Bektaşî edebiyatında, *nefes* diye adlandırılan ve Yunus'un *ilâhî*'leri üslûbunda yazılmış şiirler bulunur. Yunus'un bu tür edebiyat üzerindeki etkisini belirtmek için tek bir mısraı anmakla yetineceğim; ama Bektaşî-alevî şairlerinin en aşırısının, şiir istidadını hem ideolojik hem politik yaymacılık hizmetine en iyi biçimde koşmayı bilmiş olan Şah Hatâyî'nin mısra'ını; Yunus Emre :

«Severem ben seni candan içeri
Yolum ütmez bu erkândan içeri»

diye terennüm etmiştir.

Dinî ve ideolojik yaymacılığı yürütmek için bakın işte bu ilhamdan Şah Hatâyî nasıl istifâde etmişti :

«Ali'yi severem candan içeri
Yolunu severem yoldan içeri.»

Demincek demiştim ki, Hacı Bektaş'la ilgili belgelerde, Yunus Emre'nin ideolojisine zıt olan birşey yoktur. Tersine, Hacı Bektaş üstüne bütün bildiklerimiz, şairin düşünceleriyle birleşmektedir. Hacı Bektaş'ın aşırı düşüncelerinin, di-

nin dış biçimlerine karşı duyulan bir tiksintiden başka bir şey olmadığını kabûl etmeye hiçbir şey elvermiyor.

Vilâyetnâme'yi okursak, kahramanına Ali şeceresi vermekten başka Şîlik'in izlerine raslamayız; hiç değilse Anadolu halk ortamlarında, o zamanda daha Sünnî ve Şîî tutumları arasında ayrılık gayrılık yokken, bu şecere verme gayet normal bir şeydi.

Kahraman, ister Melik Danişmend, Seyyid Battal -Seyyid Battal'ın destanında, Vilâyetnâme'dekinden daha çok Şîî, dahası aşırı unsurlar bulunur- Sarı Saltuk gibi gazi olsun, ister Hacı Bektaş gibi manevî mürşit olsun, tabiatıyla Ali'ye bağlanırdı. Ali de en yüce *feta* (fütuvvet eri) ve bütün yiğitlik erdemlerinin örneği idi. Bu çağda raslanılan, Kerbelâ şehitlerinin kutlanması aşırılık olarak vasıflandırılmaz. Şîîler'le Sünnîler arasındaki ayırım, daha sonra, Şah İsmail'in yaymacılığı sırasında ortaya çıkar. Yunus Emre'yi incelemek için yerleştiğimiz çağda tarihî Hacı Bektaş'ı, yâni şairimizin şüphesiz ilgisi olduğu tanınmış manevî mürşidi, adından yararlanmış olan aşırı düzen yüzünden, halkın hayal gücünün yarattığı efsane kişisi Hacı Bektaş'tan ayırmamız gerektir. Hacı Bektaş'ın Şîî temayülleri olduğuna inanasımız geliyorsa, bu adını benimseyen tarikatın giderek Şîî kavrayışları kabûl etmesindedir.

Bu düşünceler Anadolu'da XIII. yüzyıldan beri vardı. Alamut'un alınışından sonra, Moğollar tarafından sindirilen Suriye İsmailîlerinin bir kısmı Küçük Asya'ya sığınmıştı. Aşırı Şîîlik'in XIII. yüzyılda Anadolu'da varoluşunun hiç değilse kısmî belirtisi elimizdedir: Arap El-Cebbari «Hatırat»ında, XII. yüzyıl başında Rum ülkesine yaptığı yolculuklarda, Şîî ülkesindeyse, kendini Ali'nin tecellisi olarak gösterirdi. Bu tanıklık, bu düşüncelerin var olduğunu sağlamamıza elverir. Bektaşiler, öteki çağdaş töreler gibi zamanla bunları benimsemiştir. Bu hangi çağda meydana gelmiştir? Bektaşî-Alevî edebiyatına bakarsak, bu kavrayışların XVI. yüzyıl başında, Şah Hatâyî'nin eserinden başlayarak özellikle *nefes*'lerde billûrlaştığını görürüz.

Hatâyî'nin eserinden söz etmek makalemin konusuna girmez. Onu anmak zorunda kaldıysam şundan ötürüdür: Şüpheye yer yok ki, Hacı Bektaş'ın siması Hatâyî yüzünden başlangıçta olmayan bir özelliğe bürünmüştür. Hatâyî -yani Şah İsmail- ana tarafından Akkoyunlu bir Türkmen olmakla birlikte, menşei Şîî olan bir aileden bile değildi. Uzun Hasan'a sığınan ve bacısıyla evlenen dedesi Şeyh Cüneyd Şîîlik'e girmiştir; herhalde politik yaymacılık amaçlarıyla girmiş ve peygamber ailesine aşırı bağlılığını ilân ederek Anadolu'nun Türkmen oymaklarını dolaşmaya koyulmuştur. O ve Uzun Hasan'ın kızının kocasının oğlu Haydar bu düşünceleri, dinî olmaktan çok politik amaçlarla Türk oymakları arasında yaymışlardır. Varılan netice şudur: bu bağnazlaşmış oymaklar 1502'de, «İran'ın Türkmenler tarafından üçüncü istilâsı»nı gerçekleştirmişlerdir; birincisi Karakoyunluların, ikincisi Akkoyunluların, üçüncüsü de Kızılbaş Türkmenlerin istilâsıdır;

Türkmenlerin başında Türk edebiyatında Hatâyî adıyla tanınan, ondört yaşında bir delikanlı olan Şah İsmail vardı. Özellikle yandaşlarının bağnazlığını kışkırtmaya yönelik bu yaymacılığın zararlı etkisi, II. Bâyezid'in hakimiyeti sonunda, 1511'de, Şeyh Haydar'ın müritlerinden Şah Kulu'nun isyanı sırasında kendisini duyurmuştur ve bu isyanın Çaldıran savaşında I. Selim tarafından resmen bastırılmasından öncedir.

Bu vakalar sırasında, Osmanlı İmparatorluğunda belki Babaî hareketinin ortaya çıkardığı töreler ve teşkilâtların yok olduğu görülür; ama bunlar çeşitli Şîî akımları tarafından gitgide işlenmiştir. Bu töreler ve teşkilâtlar arasında Abdal'lar, Kalender'ler, özellikle Ahi'ler, Fütuvvet'e bağlı meslek loncaları vardı ve bunlarda Şîî ideolojisi apaçıktı; bu tutum, yüce *feta Ali'nin fityân*'ın geleneksel öncüsü olmasıyla kuvvetlendirilmiştir.

Bu değişik içtimaî ve dinî teşkilâtlar aynı çağa doğru Bektaşiler'in *Tarikat*'ında yeniden belirirler. Başka bir deyişle, çeşitli değişik akımların, yeni ad altında ve manevî bir mürşidin himayesi altında ortaya çıktığı görülür; o zamana kadar ancak ikinci bir yer tutan manevî mürşit, her türlü şüphenin üzerinde olmak zorundaydı.

Şehir merkezlerinin Bektaşî *tekkeleri* teşkilâtların Balım Sultan'a borçlu oldukları bilinirse de, köylerdeki Bektaşî-Alevî toplanmalarının ananelerine göre, ayinlerin düzenini kuran Şah Hatâyî idi. Gerçekten de bu ayinlerde yalnız Hatâyî'nin *nefeslerini* okumak âdetti. Bir halk din kitabında bu ananenin doğru olduğunu bulmuştum. İmam Ca'fer es-Sadık'a bağlanan *Buyruk* adlı kitap, bu olayın incelenmesi bakımından önemlidir. *İki talibi musahip eylemek beyanındadır* başlıklı bölümde belirtilmiştir ki :

«*Birinci erkân* : Yalnız Hatâyî'nin *nefesleri* okunur.»

Şimdi, bir sürü manevî halk mürşitlerinden biri olan Hacı Bektaş'ın, değişik «yol düşkünleri» nin bağrına sığındıkları bu yeni tarikat'a özellikle adını veren kişi olarak, hangi nedenlerle seçildiğini inceleyelim.

Bu meselenin karşılığı şüphesiz, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, XV. yüzyıl tarihçilerinin ifadelerinde, Âşıkpaşazade'de, Anonim Kroniklerde ve özellikle Uruç'ta, I. Murat zamanında Yeniçeri ordusunun kuruluşu konusunda bulunur. Her teşkilât bir *Pir*'e bağlanmak zorunda olduğundan, ananeye göre, ordunun kurulmasını tasdik edecek *icâzet* ve Yeniçerilerin özel börtü, *Elif Tacı* Hacı Bektaş'ın müritlerinden istenmiştir. Şunu da belirtmek ilginçtir : Bektaşilerin börtü ak, «yol düşkünlüklerinin» çoğu zaman kızıl idi; İbn-i Bibi'nin belirtmesine göre, Baba İshak'ın yandaşları ve daha sonra, Şeyh Haydar'dan beri *Kızılbaşlar* için de bu böyleydi. Bu da bir defa daha doğruluyor ki, Bektaşiler bozguncu unsurlardan değillerdi. Uruç'a göre, Sultan Orhan kardeşi Ali Paşa'nın öğütlerine uyarak, Hacı Bektaş'ın kendisine başvurmuştur. Tarihlerin uyuşmazlığı yüzünden bu ifade, tarihî bakımdan doğru gözükmüyorsa da, Ali Paşa'nın Bektaşî der-

vişlerinin töresine bağlanmış olması mümkündür. Ne olursa olsun, XIV. yüzyıldan beri, Bektaşî dervişlerinin töresi, «Hacı Bektaş oğulları» diye adlandırılmış olan Yeniçerilere sıkıca bağlanmıştır. Töre'nin bir temsilcisi, bir *vekil* de bu ordu *ocak*'ında sürekli olarak otururdu. Bektaşîlerin Osmanlı İmparatorluğundaki imtiyazlı durumunu, onların orduyla olan bağları açıklar. Yeniçerilerin gücüne sıkıca bağlı olan etkileri, 1826'da Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla sona ermiştir.

Öte yandan ilk Osmanlı Sultanlarının, Bektaşî dervişlerinin töresine bağlanmış oldukları hemen hemen kesindir. Elimizde Uruç'un şahitliği bulunan Ali Paşa'dan başka, Vilâyetnâme'den de biliyoruz ki, II. Bâyezid de Bektaşîlerin töresi'ne kapılmış gibidir. Bu metne göre, II. Bâyezid Hacı Bektaş'ın türbesini ziyaret etmiş ve türbesinin çatısını kurşunla kaplatmıştır.

Bir seçkin ordunun piri ve Sultan'ın saydığı bir velinin himayesi altına sığınmakla yol düşkünleri, olabilecek baskılardan ve kıyım-kırımından kurtulmayı haklı olarak umabilirlerdi.

Makalemizin konusuna dönersek, bu eski kaynakların, özellikle Hacı Bektaş'ın Vilâyetnâmesi'nin şahitliğini şüpheyle karşılamamız gerektiğini söyleyebiliriz: Gerek Yunus Emre ile Hacı Bektaş'ın münasebetlerinde, gerekse Hacı Bektaş ile Yunus'un manevî mürşidi Tapduk Emre arasındaki münasebetlerde gerçekten de bu kişilerin aynı toplumsal ve manevî ortamdan oldukları söylenebilir.

Ama şu da apaçık söylenebilir ki, Yunus Emre'nin ilerdeki yüzyıllarda Bektaşî şairlerine ilham vermiş ve örneklik etmiş şiirleri, kişiliği günümüzde hâlâ pek iyi bilinmeyen ve gerek halk ananesi, gerek efsanelerle bütün bütün değişmiş bir Velîyi yaratan bu manevî ortamın incelenmesi için başlı başına bir bilgi kaynağı olmalıdır.